

Kommentar utenfra

HVA LOUISE BOURGEOIS VILLE VITE OM TROLLFOLK I FINNMARK

Tekst av Rune Blix Hagen,

Institutt for historie og religionsvitenskap, UiT Norges arktiske universitet

På Sankthansaften 2011 åpnet Hennes Majestet Dronning Sonja Steilneset minneste i Vardø. Etter fem år kan man vel trykt si at minnesmerket har fungert svært så tilfredsstillende både når det gjelder stedsutvikling i Vardø og som et verdig monument over de mange som mistet livet i løpet av de svært omfattende og brutale trolldomsprosessene i Finnmark i tiden fra 1601 til den siste heksebrenning i 1678.

Steilneset minneste i Vardø, lokalt omtalt som heksemonumentet, er det tredje og desidert mest kostbare minneste i Norge over rettslig forfulgte trollfolk. Vi har lignende monument ved retterstedet Nordnes i Bergen og et på Andaneset i Gloppen kommune, Sogn og Fjordane. I tillegg finnes det bautaeer over kjente norske trollkvinner, slik som den av Lisbet Nypan på Leinstrand utenfor Trondheim.

Hele anlegget i Vardø med minnehall og kunstverk i verdensklasse har kostet nærmere 70 millioner kroner og inngikk som en del av det prosjektet Staten vegvesen kalte nasjonale turistveier, i sin helhet ferdigstilt i 2012.

Selve kunstverket, en installasjon med tittelen *The damned, the possessed and the beloved*, har en verdi på 30 millioner kroner og er utformet av den fransk-amerikanske verdenskunstneren Louise Joséphine Bourgeois (1911-2010). Som en av hennes aller siste arbeider donerte hun kunstverket til Vardø. Det er den verdenskjente sveitsiske arkitekten Peter Zumthor som står bak utformingen av selve minnehallen – en 125 meter lang hall som inneholder tekstmontre over de mange mennesker som døde i forbindelse med hekseforfølgelsen.

Hver enkelte av de dødsdømte har fått sin minneplate. Tekstene er skrevet av kollega og professor Liv Helene Willumsen ved UiT Norges arktiske universitet. Hun er dessuten ansvarlig for tekstene i tilhørende små hefter som ligger fritt tilgjengelig i minnehallen. Disse tekstene foreligger både på norsk, finsk, samisk og engelsk.

Tilblivelsen av minneste i Vardø har en forhistorie på knapt ti år. I den første fasen av planlegging av stilte jeg en rekke artikler til disposisjon for det daværende Turistvegers kunstprosjekt. Disse ble anvendt av blant annet Louise Bourgeois under utformingen av selve kunstverket til minneste. På mitt initiativ og anbefaling ble arbeidet med den historiefaglige delen av minneste overført til Liv Helene Willumsen i 2008. Willumsen arbeidet på denne tiden med en engelsk oversettelse av rettsmaterialet fra Finnmarks prosessene. Før denne tid, i november 2007, sendte Bourgeois meg ganske mange og interessante spørsmål om forskjellige forhold knyttet til 1600-tallets hekser og hekseforfølgelse i nord.

For det første ville Louise Bourgeois vite hva som førte til at visse mennesker ble anklaget for å være hekser. Det andre spørsmålet gjaldt kirkens rolle - var kirkens folk drivkraften bak prosessene eller deltok hele lokalbefolkningen i forfølgelsen. Så ville hun vite om de såkalte trollfolkene var mentalt forstyrret, og om trollkvinnene ble anklaget fordi de var seksuelt aktive, på grunn av utroskap eller ut fra oppfatninger om løsaktighet. Andre spørsmål handlet

hvem som utformet den endelige dommen, straffeutmålingen og ikke minst karakterene av beviser og vitneprov. «Where there good witches as oposed to bad witches» inngikk blant spørsmålene sammen med spørsmål om ektepar ble rammet av hekseprosessene. Jeg ga ganske utførlige svar på denne henvendelsen som må kunne karakteriseres som høyst relevant i fortellingen om den store heksejakten i Europa på 1500- og 1600-tallet.

At den grusomme historien om en av de verste menneskeforfølgelsene i norsk historie blir minnet på en slik storstilt måte som heksemonumentet i Vardø er det beste eksemplet på, ser jeg på som en verdig markering. Og jeg ser gjerne at vår forskning omkring trolldomsprosessene i Finnmark blir stilt til disposisjon for stedsutvikling knyttet til lokale kulturarrangement slik som teateroppsetninger, utstillinger, festivaler, omvisninger, i turistsammenheng og til annen historiebruk. Derfor er det med stor glede at jeg ser at festspillene i Nord-Norge har bestillingsverket *Kjetterbålet* av Bodø-bandet Kråkesølv som årets offisielle åpningsforestilling – stykket tar trolldomsprosessene i Finnmark i løpet av 1600-tallet som utgangspunkt for andre menneskeforfølgelser i vår samtid.

Hekseforfølgelsen i Finnmark

I en hundreårs periode fra slutten av 1500-tallet til slutten av 1600-tallet ble henimot 140 mennesker formelt anklaget for en eller annen form for ulovlig trolldomskunst i hele Finnmark. Over 90 mennesker ble funnet skyldig i alvorlig trolldomskriminalitet og fikk lovens strengeste straff; henrettelse på bålet. Om lag halvparten av disse menneskene, de aller fleste vanlige norske kystkvinner, fikk sin dødsdom forkynt i fiskeværet Vardø.

Heksejakten forløp i intervaller. Store kjedeprosessene med massehenrettelser fant sted i 1621, på 1650-tallet og vinteren 1662/63. Det er ikke tvil om at hele befolkningen ikke bare i Vardø, men i hele Øst-Finnmark kom i direkte eller indirekte berøring med heksehysteriet.

Når de verdslige rettsmyndighete i Vardø avsa flere dommer i trolldomssakene enn ellers i regionen, har det nok sammenheng med nærheten til administrasjonsstedet. Myndighetene må ha følt trusselbildet sterkest her i Vardø, i sine umiddelbare nærrområder. Men ser man nøyer på hjemsted, kom det neste like mange hekser fra Vadsø-området (Andersby, Vadsø og Ekkerøy) som fra Vardø og Kiberg. Flere av disse har imidlertid blitt fraktet til Vardø og fikk sine saker pådømt der.

Paradoksalt nok er det faktisk er ingen fylker i Norge som har så god rettskildedekning på 1600-tallet som Finnmark. Den uvanlig rikholdige kildesituasjonen er selvsagt en av grunnene til at vi kan dokumentere så mange trolldomssaker fra Finnmark. Det er allikevel ingen tvil om at Vardøhus, som fylket het på 1600-tallet, har vært utsatt for uvanlig omfattende og harde forfølgelsesbølger

Disse prosessene er blant de verste i hele Europa og kjennetegnes av grufulle og brutale kjedeprosesser over kort tid. Enkelte kvinner som sto fast på sin uskyld ble torturert i hjel før endelig dom. I rettsprotokollene kan vi lese om tortur med svovel og glødende tener.

(Artikkelen ble publisert i **Kunst Pluss**, Tidsskrift for Norske Kunstforeninger, nr. 2, 2016: 22-23).

